

Over de macht van het getal en die van het woord

Schrijvers en macht – u denkt nu natuurlijk spontaan aan de macht van het woord. Jaja, die bestaat, ongetwijfeld. Waarom anders zouden dictators schrijvers opsluiten of een kopje kleiner maken?

Het staat al in ons meest gelezen boek: 'In den beginne was het woord, en het woord was bij God, en het woord was God.' God, de Almachtige, toppunt van macht, is woord.

Maar we hoeven niet eens zo verheven te zoeken. Herinnert u zich Repelsteeltje nog? 'Niemand weet, niemand weet / dat ik Repelsteeltje heet.' Pas zodra de molenaarsdochter, die dankzij een dwerg koningin is geworden, de naam van de dwerg te weten komt, heeft ze de macht om haar kind terug te krijgen dat ze de dwerg als beloning had beloofd. Dit motief stamt uit het oude volksgeloof dat de naam van een persoon op magische wijze met hem of haar is verbonden. Wie echter de naam uitspreekt krijgt daarmee ook de macht over hem of haar. Als dat geen extreem geloof in de macht van de taal is...

In onze maatschappij heeft een schrijver niet meer veel aanzien. Dat was ooit wel anders. De vraag is waar hij die macht vandaan had. Vanuit zijn unieke positie als maker en drager van het geschreven woord? Omdat hij er een soort monopolie op had? Wellicht heeft het daarmee te maken. Tegenwoordig schrijft zowat iedereen. En weinigen beseffen hoeveel macht ze daar potentieel mee hebben. De macht om anderen te raken of te kraken. De impact van woorden lijkt minder sterk dan vroeger door de overvloed ervan, en toch zijn er voorbeelden te over in de dagelijkse actualiteit van mensen die anderen kapotmaken door wat ze zeggen of die zelf ten onder gaan aan iets wat ze zeggen op het verkeerde moment of in het verkeerde medium. Zie vandaag, 1 oktober: 700 haatmails tegen spoorvakbondman Jos Dignieffe die in een emotioneel moment een verkeerde zin gebruikt, gebroken spoorman die stopt met onderhandelen.

Schrijvers beseffen de draagwijdte van het woord wel, het is hun vak. Ze zijn vaak ook expliciet bezig met het thema macht. Impliciet zit het natuurlijk in elk boek, want zowat elk boek gaat over menselijke verhoudingen, en daarin speelt macht en onmacht een belangrijke rol.

Een willekeurige greep uit de wereldliteratuur: William Shakespeare, Mario Vargas Llosa en Vaclav Havel zijn schrijvers die de macht op een literaire manier diepgravend hebben onderzocht. Hun personages en hun plot draaiden er voortdurend om.

In *King Lear* behandelt Shakespeare het thema autoriteit versus chaos. Het gaat zowel over de politieke autoriteit (Lear als leider) als over de machtsverhoudingen binnen een familie (Lear als vader).

De Peruaanse Vargas Llosa kreeg in 2010 de Nobelprijs voor de literatuur omwille van de 'De manier waarop hij machtsstructuren in kaart brengt en zijn scherpzinnige beelden van het verzet, de opstandigheid en de nederlaag van het individu.' Ooit was hij kandidaat-president voor zijn land, hij heeft het gevecht om politieke macht dus van heel dichtbij meegemaakt. 'Literatuur is vuur,' zegt hij, 'Ze is non-conformisme en rebellie. De bestaansreden van een schrijver is verzet, tegenspraak en kritiek.' Vanaf zijn eerste roman, *De stad en de honden* (1962), werd duidelijk dat hij macht wantrouwt en dat hij

probeert machtsmisbruik in elke vorm te ontmaskeren. Heel pregnant deed hij dat in een roman die zich niet in Peru, maar in de Dominicaanse Republiek afspeelt. In *Het feest van de Bok* analyseert hij minutieus de dictatuur van Trujillo.

Vaclav Havel, de dissidente Tsjechische toneelschrijver en grondlegger van *Charta 77*, schapte het wel tot president van zijn land na de Fluwelen Revolutie van 1989. Alle 323 parlamentsleden stemden voor hem. Drie jaar later brak het separatisme van de Slovaken hem op. Hij verloor de verkiezingen van een 'pragmatische' kandidaat. Na de ontbinding van Tsjecho-Slowakije in 1993 werd Havel voor tien jaar president van de nieuwe republiek Tsjechië. 'Eén dag president zijn is zwaarder dan honderd dagen gevangenis,' zei hij in 2003. Pas na zijn presidentschap had hij zich weer aan het schrijven kunnen wijden. Zijn eerste stuk baseerde hij op King Lear en gaat over een idealistische man die aan de macht komt en wiens wereld in elkaar stort op het moment dat hij de macht verliest. Interessant om weten: het stuk werd op verschillende plaatsen in de wereld gespeeld, en elke regisseur maakte er een heel andere versie van. In Londen werd het een soort BBC politieke thriller, in Philadelphia leek het hoofdpersonage op een gerespecteerd congreslid dat door een schandaal achtervolgd werd, de Tsjechische versies verwezen zowel naar Havels eigen politieke verleden als naar dat van zijn politieke rivaal en opvolger als president, Vaclav Klaus. Daar valt uiteraard maar één conclusie aan vast te knopen: goede literatuur is overal inzetbaar, en machtstragedies zijn inwisselbaar.

Een andere interessante en controversiële theaterauteur is de vroegere Oost-Duitser Heiner Müller. Hij gebruikte de figuur Medea uit de Griekse mythologie (de vrouw die haar eigen kinderen vermoordt) voor verschillende theaterstukken. In zijn *Medeaspiel* zijn er twee belangrijke thema's: de tegenstelling tussen man en vrouw, en het gebruik van geweld. Het conflict tussen Jason en Medea als symbolisering van de eeuwige strijd tussen man en vrouw. Hij vergelijkt op een treffende manier het dragen van wapens door de man met het dragen van kinderen door de vrouw.

En daarmee komen we bij een vrouw die in haast al haar werk de macht diepgaand heeft onderzocht. Haar boeken zijn intussen een van de belangrijkste referentiebronnen geworden voor iedereen die zich voor het fenomeen interesseert. Hannah Arendt (1906-1975) was een Joods-Duits-Amerikaanse filosofe en politiek denker, die zich onder andere heeft verdiept in vragen die samenhangen met totalitaire politieke systemen. Als joodse en Duitse ondervond ze aan den lijve hoe zo'n systemen groeien. Haar boek *Macht und Gewalt*, dat in 1970 eerst in het Engels verscheen onder de titel *On Violence*, schreef ze naar aanleiding van de Viëtnamoorlog en onder de indruk van de studentenrellen overal ter wereld. In het essay toont ze de grenzen en de overlappingsen van de sleutelbegrippen macht en sterkte. Macht gaat over de menselijke vaardigheid, niet alleen te handelen, maar zich met anderen te verenigen en samen met hen te handelen. Macht is volgens haar dus geen eigenschap van een individu maar van een getal, een groep dus, en ze blijft slechts bestaan zolang de groep bij elkaar blijft. Macht staat tegenover sterkte: sterkte is de eigenschap van een persoon en hoort bij het karakter van die persoon. Als iemand 'de macht heeft' betekent dat in werkelijkheid dat hij door een bepaald aantal mensen gemachtigd is om in

hun naam te handelen. Van zodra de groep die de machthebber de macht gaf uiteenvalt, vergaat ook zijn 'macht'.

Sterkte, in tegenstelling tot macht, is altijd een eigenschap van een persoon. Het is een individuele eigenschap, die zich kan meten met dezelfde kwaliteit in andere personen, maar er onafhankelijk van is. Sterkte kan nooit standhouden tegen de macht van velen. Daar waar de sterkte botst met de macht van velen, zal ze altijd worden overweldigd door de macht van het getal.

Arendt heeft ook van andere begrippen zoals autoriteit en geweld heel nauwkeurige definities gegeven, maar het zou ons te ver leiden om daar dieper op in te gaan.

Wat me het interessantste lijkt, het verband tussen macht en getal, is ook door een andere Nobelprijswinnaar voor de literatuur, de Bulgaars-Engels-Duits-Zwitsers-Oostenrijkse Elias Canetti, heel nauwkeurig onderzocht in zijn meesterwerk *Massa en macht*.

Vier fenomenen van de massa die in dit boek aan de orde komen zijn: 1) De massa wil altijd groeien. 2) Binnen de massa is er gelijkheid. 3) De massa houdt van dichtheid. 4) De massa heeft een richting nodig.

In dit werk heeft Canetti waarschijnlijk zijn ervaringen met het nazisme verwerkt. Het is geen wetenschappelijk werk, maar verwerkt wel veel wetenschappelijke inzichten. Het is vooral een boek van sterke metaforen waarin bijvoorbeeld de massa vergeleken wordt met vuur dat op een soortgelijke manier plots en onverwacht kan aangroeien. Ook de dichtheid van de massa wordt in verband gebracht met de aanrakingsangst. De massa ontstaat wanneer een van de fundamenteelste eigenschappen van de mens, zijn vrees om in aanraking te komen met het onbekende, omslaat in haar tegendeel. In de dichte menigte waarin lichaam tegen lichaam gedrukt is, voelt de mens zich opgelucht, omdat hij de angstvallig bewaarde afstand kan laten varen en zich gelijk voelt met de anderen. Het gevoel van bevrijding door positieve grensoverschrijding heeft echter een keerzijde. De massa wordt op haar beurt één reusachtig lichaam, dat voortdurend wil groeien, zich bedreigd voelt en in al wat buiten haar is een vijand ziet. Door haar omvang wordt ze gevaarlijker dan een individu. Canetti toont in dit werk onder andere door beelden dat massa's een eigen soort dynamiek bezitten en een eigen weg gaan door snel te groeien dankzij mensen die nabijheid willen in plaats van distantie.

Het fenomeen van macht in een massa is iets wat we met z'n allen ook heel vaak ondervinden. Het hangt samen met de anonimiteit waarin je kunt verdwijnen in een groot geheel, en daardoor je gevoel voor individuele verantwoordelijkheid verliezen. Denk maar aan bedrijven die zo groot worden dat de werknemers ervan zich niet meer hoeven te verantwoorden voor hun klanten. Of dat nu overheidsbedrijven of grote privé-dienstverleners zijn. Wie kent niet de frustratie van het wachten tot er een medewerker van bv. een telecombedrijf of een overheidsinstelling aan de lijn komt die eindelijk iets kan doen aan je dossier? Het doorschakelen, het telkens opnieuw je verhaal moeten doen,... Je voelt je machteloos, het getal aan de andere kant van de lijn is gewoon te groot. De persoon die deel uitmaakt van dat grote geheel kan zich verschuilen achter dat geheel, hij of zij is anoniem en hoeft zich dus ook niet verantwoordelijk te voelen. Het lijkt me een interessant onderzoeksobject: hoe groot moet een instelling of bedrijf zijn voor je erin kunt verdwijnen? En

wellicht is het niet alleen een kwestie van volume, maar ook van tijd: hoe lang moet je ergens werken voor je je verantwoordelijkheidsgevoel kwijt bent?

Maar we zijn wat afgedwaald van ons onderwerp, de schrijver en de macht. Daarom wil ik eindigen met een auteur van eigen bodem. Bart Moeyaert schrijft boeken voor kinderen en volwassenen, en hij was ook twee jaar lang Antwerpens stadsdichter. Hij legde een lange weg af voor hij de verantwoordelijkheid kon nemen voor wat hij schreef, vertelde hij in een lezing over het engagement van de schrijver. Volgend citaat lijkt me een mooie afronding van mijn korte hink-stap-sprongstuk over macht en literatuur: 'Een schrijver moet zich de macht van het woord toe-eigenen. Hij moet, als hij zichzelf respecteert, volledige verantwoordelijkheid nemen voor wat er op de pagina staat en literatuur schrijven die tegelijkertijd moet omhelzen en verontrusten, omdat een schrijver, ook een kinderboekenschrijver, juist omdat hij de grenzen van zijn schaamte verkent, aan de lezer niet alleen de gekende, vertrouwde wereld laat zien, maar ook een onbekende, soms zelfs gevreesde of onaangename wereld.'

Hilde Keteleer